

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГО «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ»
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ІМЕНІ АНДРІЯ МАЛИШКА**

КАФЕДРА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА В УКРАЇНІ І СВІТІ

*XVIII Всеукраїнська науково-практична конференція
з міжнародною участю
до Дня української писемності й мови*

29 жовтня 2024 року

Київ – 2024

*Рекомендувала вчена рада
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 4 від 24 жовтня 2024 року)*

Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі: матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю / відп. ред. С. Шевчук, відп. за випуск О. Дияк. Київ: Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2024. 186 с.

У збірнику подано статті й тези мовознавців, молодих учених і здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського), третього (освітньо-наукового) та наукового рівнів вищої освіти, які брали участь у конференції та круглому столі. Тематика доповідей охоплює питання мовної політики та мовної культури в Україні в контексті актуальних суспільно-політичних процесів, проблеми української мови як чинника національної самоідентифікації, як засобу формування національної свідомості українського суспільства, аспекти професійної комунікації в освіті, сучасні тенденції розвитку лексикології, морфології, термінології та фразеології української мови.

Викладачам, учителям, журналістам, державним службовцям, здобувачам усіх рівнів вищої освіти й усім, хто прагне надати сили українському слову у професійній царині.

Редакційна колегія:

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови, академік ГО «Національна академія наук вищої освіти України», кандидат філологічних наук, професор – **відповідальний редактор**

Виноградова Юлія Борисівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук

Глушик Сергій Васильович, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук, доцент

Дияк Олена Володимирівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук, доцент – **відповідальний секретар**

Лобода Тетяна Михайлівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат педагогічних наук, доцент

**М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ
ТА УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС (1926 р.)**

М. С. Грушевський – визначний історик, одна з головних постатей державотворчого процесу в Україні на початку ХХ століття, який прагнув всеукраїнського єднання. Як справжнього патріота його цікавили не тільки проблеми історії, а й у колі наукових інтересів виявилася потреба вивчення мовної ситуації в українській державі. Виявилися цікавими та вагомими у часі міркування поборника України-Руси про українську мову, про її стан, про мовну політику в молодій Україні.

Як відомо, до знецінення державного статусу літературної мови призводять зазвичай дискусії про орфографічні норми української мови, їх практичного втілення, що можна спостерігати, на жаль, й нині. Саме на цьому акцентував увагу М. С. Грушевський, визначаючи такі процеси правописним «баламутством», та застерігаючи від них: « Між тими безчисленними зразками, гіршими від єгипетських, які точать українство, дуже важне місце займають суперечки про мову й правопис. Скільки непорозумінь, розпичі, неохоти вони викликали й викликають досі! Як руйнують і без того слабкі сили нашої інтелігенції, як деморалізують публіку з народу та пів інтелігенції! Просто се наше національне лихо! ... Далі чубляться за мову, ... за тими суперечками про мову й правопис лишають облогом поле просвітньої й культурної роботи» [2, с. 19].

У статті «До управилення українського правопису» М. С. Грушевський узяв участь саме в такій суперечці щодо проєкту правопису (1926). У ній автор послідовно виявляв особливості галицького варіанта українського правопису

(так званої желехівки) та наполягав на потребі врахування їх під час створення нової єдиної для всієї України орфографічної системи.

На території західноукраїнських земель, в Галичині і на Буковині, довгий час користувалися історичним правописом на зразок правопису М. Максимовича, тільки дуже непослідовним і заплутаним.

Національно-самостійні українські письменники послуговувалися «ярижкою» лише в творах, призначених для друкування в Росії, в приватному листуванні і в творах, опублікованих у Західній Україні, вони використовували «кулішівку».

Епіцентр боротьби за правопис, що відповідний «мовній вдачі», зосередився в Галичині. 1893 р. боротьба між захисниками історичного (етимологічного) правопису та фонетистами (прибічниками «кулішівки») сягнув кульмінації. У вересні 1893 р. після виснажливої політично-правописної боротьби засвітило сонце – і діти у школах Галичини й Буковини за розпорядженням міністерства освіти Австрії отримали підручник Степана Смаль-Стоцького і Федора Гартнера «Руська грамати́ка», написаного за фонетичним принципом.

З 80-х рр. у Західній Україні поширюється фонетичний правопис Є. Желехівського. Це була орфографічна система, базована на фонетико-морфологічному принципі. Вона послідовно відбивала живу народнорозмовну традицію Галичини й Буковини ХІХ ст., утвердилася після виходу «Малорусько-німецького словаря» Є. Желехівського та С. Недільського (1886). Практику застосування желехівки на наддніпрянських землях приніс М. Грушевський після повернення з Австро-Угорської імперії на Наддніпрянщину 1905 р. У 1920-х роках желехівка вигасла, на зміну їй прийшов загальноукраїнський правопис. Ця правописна система відіграла важливу роль в утвердженні нових принципів орфографії в межах усієї української етномовної території, була важливим кроком у переході від старого до модерного типу літературної мови [7].

Крім того, цей правопис був побудований на тих самих засадах, що й уживаний в Україні, яка входила до складу Російської держави, але в ньому були

відбиті особливості західноукраїнської діалектної вимови: буква і вживалася для передавання [i], що утворився з [o]; для позначення [i] з [e] після зубних приголосних та використовувалася буква ї (*стіл*, але *сніг*, *сіно*, *дід*, *тінь*, *сільський*); у суф. -ськ, -цьк, -зьк не ставився ь (*львівський*); вживалися форми іменників середнього роду типу жите, знанє; частка ся з дієсловами писалася нарізно (*він ся миє*).

Цей правопис, відомий під назвою «желехівка», з 1895 р. запроваджено в Галичині до офіційного вжитку. Саме тому М. С. Грушевський прагнув обґрунтувати потребу врахування її для створення нового українського правопису (1926): «... українська мова позбудеться тих «приспособлень», котрими її обезбарвлювано і обезличувано, в інтересах легшого і незамітнішого привчання до неї «тоже Малоросов». Галицька правопись не знала таких мотивів, і справді старалася здійснити принципи фонетичної передачі української звучні. В Великій же Україні ... прийшла своя добровільна : ота приспособлена для ока призвичаєного до старої російської граматики» [3, с. 189], яка, на думку дослідника, мала на меті знищити, забути «галичанщину». Цей процес активно відбувався : « І дійсно, вичистили її так, що тепер уже Українці з успіхом наламують і свої язики під великоросійську вимову, відповідно до правописи, і дійсно затирають різницю української мови від великоруської. Сим і відрізнятиметься, очевидно, «мова Квітки і Шевченка» від ненависної «галицької мови», як її звать в неукраїнських кругах, – хоч вона вироблена культурною роботою всіх частин України за останні три чвертини століття» [3, с. 189].

Крім того, вчений далі зупинився на тих особливостях галицького варіанта правопису, які зневалювали на материковій Україні :

1) зліквідовано був «галицький ять» з причини складності його опанування учнями в школах Великої України;

2) тривала дискусія щодо написання **ся**: писати разом чи окремо?

«Оборонці окремішности **ся** пробували посилятись на те, що українське **ся** виявляє далеко більшу самостійність і рухливість ніж великоруське» [3, с. 190].

Однак, це не стало потужною підставою для укладачів правопису. Тому самі галичани, що прагнули бути єдиними з Великою Україною, стали писати **ся** разом, відступивши від своєї правописної традиції;

3) через зазначені вище причини було вилучено чи майже вилучено знак **г** : теоретично визнавалось його право використовувати в окремих словах, але фактично цей процес був непослідовним. У Великій Україні цього знака не було прийнято з мотивів його практичності, хоч в академічних «Правилах» підтверджено вживання **г** в чужоземних прізвищах, але фактично цієї літери не буває в друкарських касах, що внаслідок її практичне використання. На думку М. С. Грушевського правопис (1926) «повинна дати докладніші директиви в сім напрямі, згідно з загальним принципом, що «чужі слова треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові» [3, с. 190];

4) дискусійним виявилось питання щодо передавання **л** в чужоземних словах.

М. С. Грушевський розмірковував таким чином : «...в старих запозиченнях, за прикладом староболгарської писовні воно означалось твердим **л**. Але в новіших видна виразна паляталізаційна тенденція (*канцелярія, кольор, лямпа, лямівка, пляшка* і под.)... Тепер се залишено в властиво прийнято російську правопись : пишеться *дипломатія, легенда, локомотив, але барельєф, люстрація, плюральний...*» [3, с. 190].

На думку вченого, зазначені дискусійні питання на перший погляд видаються неважливими, другорядними. «Але кінець кінцем на що ж тоді взагалі граматики і правопись, що вчить правильно говорити і писати, коли се не важно? А коли се «не важно», тоді має вагу також і те, щоб українську писовню і вимову не обезличувати, не стирати з неї характеристичного її офарбовання... Має свою вагу також і те, щоб в устах трудових мас культурні слова заховували свій культурний вигляд, непотрібно не вульгаризувались і не калічилися» [3, с. 191].

Творчий і науковий доробок М. Грушевського доводить, що автор високо оцінював значення української мови для відродження народу та побудови демократичної держави. Його вимога обов'язково використовувати українську

мову в українській школі була для науковця не просто емоційним виявом національного прагнення, це була нагальна потреба суто цивілізованого, громадянського, національного поступу, в основі якого перебуває вільна людина, громадянин демократичної держави, а не підданий деспотичного режиму великої імперії.

М. Грушевського постійно хвилювало питання соціального статусу української мови, бо її часто сприймали як «нижчу, мужичу», некультурну, незрозумілу народові. Саме спрямування української літератури на обмежений словник, коли «культурну мову було замкнено в Думки понад часом 13 границі словарця сільського обиходу» [2, с. 25–32], викликало дискусії про незрозумілість літературної мови. Вчений намагався довести: літературної мови треба наполегливо вчитися, вона не може бути провінційною, а повинна збагачуватися набутими знаннями, міжкультурними зв'язками з іншими народами. На його думку, гальмували розвиток самосвідомості українців постійні мовознавчі суперечки: який правопис кращий, яку доцільніше обирати лексику – наддніпрянську чи галицьку. Розмірковуючи над майбутнім української нації, М. Грушевський писав: «Культурне значення певної мови залежить не від лінгвістичних дефініцій, а від впливів історичних обставин і від життєвих, культурних сил самого народу» [4, с. 5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Борійчук Л. Михайло Грушевський про українську мову як основу національного поступу // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2016-2021. Спецвипуск. С. 34–44.
2. Великий українець : Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А. П. Демиденка. Київ : Веселка, 1992. С. 19; 25–32.
3. Грушевський М. До упорядкування українського правопису // Україна. Київ, 1925. Кн. 5. С. 189–191.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1991. Пам'ятки України. Т. 1. 1991. С. 5.

5. Грушевський М. С. Твори у 50 томах. Львів : Світ, 2002. Т. 1. 590 с.
6. Єрмоленко С. Думки понад часом // Культура слова. 2016. № 84. С. 9–13.
7. Скопненко О. І. Український правопис : традиції і сучасність (малі штрихи до великої історії). URL : <https://doi.org/10.15407/vsn2020.03.078>